

Wiktor Mozgin

Konstruktywizm ukraińsko-rosyjskiej wojny medialnej

Ante Portas. Studia nad bezpieczeństwem nr 1 (6), 131-143

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wiktor Mozgin

Akademia Ignatianum w Krakowie

KONSTRUKTYWIZM UKRAIŃSKO-ROSYJSKIEJ WOJNY MEDIALNEJ

(Constructivism of Ukrainian-Russian media war)

Streszczenie:

Na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci klasyczne „clausewitzowskie” rozumienie wojny stopniowo i niepostrzeżenie zmieniło swój charakter. Wojna przechodzi pewnego rodzaju ewolucję, stając się coraz bardziej złożonym procesem. Przejawia się ona w różnorodności czynników wpływających na przebieg działań wojennych. Jednym z takich czynników jest niewątpliwie udział mediów w konfrontacji z wrogiem. Stają się one skutecznym narzędziem realizacji celów politycznych oraz wojskowych. Mimo tego, że media są narzędziem, stanowią one również bezpośrednią płaszczyznę walki pomiędzy zwaśnionymi stronami. Owa podwójna rola mediów jest bardzo istotna z punktu widzenia osiągnięcia zamierzonych celów podczas wojny. Radio, prasa, telewizja, a współcześnie coraz bardziej także i Internet spełniają wiele funkcji. Obok najważniejszej z nich, czyli informacyjnej, istotną rolę odgrywa także funkcja kreacyjna. Kreowanie postaw i poglądów społeczeństwa dla przywódców państw, które są zaangażowane w wojnie, stanowi istotny element strategiczny. Konflikt na wschodzie Ukrainy nie jest wyjątkiem, a konstruktywizm medialny jest na szeroką skalę wykorzystywany przez przywódców zarówno Ukrainy, jak i zwaśnionej z nią Rosji. Zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami, przewodnim postulatem medialnym powinien być obiektywizm informacyjny. Mimo owej zasady, każdy bez wyjątku środek masowego przekazu funkcjonuje w ramach określonego systemu polityczno-ekonomicznego, czego konsekwencją jest obecności treści propagandowych i manipulacyjnych w przekazywanych informacjach. Wojna jednak jest czasem, kiedy interes państwa jest najważniejszy. W związku z tym konstruktywizm medialny powinien być skierowany na realizację istotnych celów państwowych.

Summary:

Through the last decades, the classic „clausewitz’s” understanding of the war gradually and unnoticeably changed its character. The war undergoes some sort of evolution becoming an increasingly complex process. It manifests itself

in the variety of factors influencing the course of hostilities. One such factor is undoubtedly the participation of the media in confrontation with the enemy. They become an effective tool to achieve political and military goals. Despite the fact that the media are a tool, they are also a direct fighting field for the warring parties. This dual role of the media is very important from the point of view of achieving the objectives pursued during the war. Radio, newspapers, television, and recently also the Internet fulfill many functions. Beside the most important of them – an informative function – the creative function seems to play a crucial role. Shaping attitudes and public opinion for leaders whose countries are involved in the war constitutes an important strategic element. The conflict in eastern Ukraine is no exception, thus the media constructivism is widely utilized by both Ukrainian and Russian leaders. According to generally accepted principles, the essential media task should be providing objective information. However, each and every mass medium is functioning within a specific political and economic system and consequently the presence of the content of propaganda and manipulation in the transferred information is visible. But the war is a time when the interest of the state is most important. Therefore, media constructivism should be directed to the implementation of important state purposes.

Słowa kluczowe:

media, Ukraina, wojna informacyjna, konflikt na Ukrainie, konstruktywizm medialny, propaganda, techniki manipulacyjne

Keywords:

mass media, Ukraine, informational war, conflict in Ukraine, media constructivism, propaganda, manipulation techniques

Wstęp

Na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci klasyczne „clausewitzowskie” rozumienie wojny stopniowo i niepostrzeżenie zmieniło swój charakter. Wojna przechodzi pewnego rodzaju ewolucję, stając się coraz bardziej złożonym procesem, w którym udział biorą nie tylko państwa, jak to miało miejsce dotychczas, lecz także różnego rodzaju struktury parapaństwowe oraz prywatni gracze. Ponadto owa złożoność przejawia się w różnorodności czynników wpływających na przebieg działań wojennych. Coraz częściej słyszymy, iż wojna przybiera formę konfliktu hybrydowego, który swoim zasięgiem obejmuje nie tylko sferę społeczną oraz militarną, lecz także gospodarczą oraz kulturowo-ideową. Dzisiaj takie pojęcia jak „wojna surowcowa”, czy też „wojna gospodarcza” (związana rzecz jasna z ograniczeniem stosunków ekonomicznych pomiędzy podmiotami spowodowana nałożeniem różnego rodzaju sankcji) nie

stanowią nic nowego w relacjach między podmiotami¹ na arenie międzynarodowej. Wyjątkiem w owym kontekście nie jest również sfera informacyjno-medialna. Co więcej, stanowi ona specyficzną, strategicznie bardzo istotną, z punktu widzenia każdej ze stron, płaszczyznę walki, bowiem obejmuje swoim zasięgiem w sposób bezpośredni również inne podmioty, które nie są zaangażowane w konflikt. Oznacza to, iż konflikt umiejscowiony na określonym terytorium za pośrednictwem mediów wychodzi poza swoje granice i dociera do wielu ludzi rozproszonych po całym świecie.

Konflikt militarny na wschodzie Ukrainy, który współcześnie jest obiektem zainteresowania szerokiej rzeszy społeczeństwa od samego początku jest również wciągnięty w sferę konfrontacji medialno-informacyjnej. Media stanowią pewnego rodzaju sferę pośrednią pomiędzy nadawcą, którym w owym kontekście są strony konfliktu a odbiorcą – czyli resztą społeczeństwa. Mimo swojej najważniejszej roli, czyli informacyjnej, środki masowego przekazu podczas wojny pełnią wiele innych istotnych funkcji. Kontrolują one bowiem przebieg konfliktu, wyświetlając wszystkie nadużycia i poddając je osądom różnego rodzaju instytucji, a także kreują postawy i poglądy społeczeństwa w stosunku do poczynań na polu walki każdej ze stron.

W niniejszej pracy warto przyrzeć się temu, jaką rolę pełnią media, a szczególnie przekaz medialny w procesie kształtowania opinii publicznej wśród mieszkańców wschodniej i południowej Ukrainy. Uzasadnieniem wyboru owej grupy społecznej jest fakt, iż zdecydowana większość wśród tych ludzi czerpie informacje o wydarzeniach związanych z wojną za pośrednictwem środków masowego przekazu. Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi w końcu lutego 2015 roku przez Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii na zamówienie portalu internetowego „Telekritika.ua” wśród mieszkańców wschodnich regionów Ukrainy aż 83% respondentów wskazało, iż w celu zdobycia wiadomości z rejonu konfliktu korzysta z telewizji, Internetu – 41% (dodać do tego można również informację, iż 17% mieszkańców wschodnich obwodów państwa ukraińskiego czerpie wiadomości z sieci społecznościowych), prasy – 22% oraz radia – 16%².

Zainteresowanie wschodnią Ukrainą jest związane także z tym, iż właśnie te, a nie inne ukraińskie terytoria stały się miejscem, gdzie zrodziła się idea separatyzmu. Co więcej, można zaryzykować twierdzenia, iż wschód Ukrainy jest regionem zamieszkiwanym przez ludzi, których świadomość narodowa i

¹ W tej sytuacji zostaje użyte określenie „podmiot”, gdyż dotyczy ono nie tylko państw jako uczestników stosunków międzynarodowych, lecz także organizacji międzynarodowych i transkontynentalnych korporacji.

² Media Sapiens, „Протидія російській пропаганді в регіоні конфлікту”, Яким є рівень підтримки меседжів російської пропаганди у зоні конфлікту: соціологічне опитування,

<http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yakim_e_riven_pidtrimki_mesedzhi_v_rosiyskoi_propagandi_u_zoni_konfliktu_sotsiologichne_opituvannya/>, (15.10.2015).

przywiązanie do państwa ukraińskiego jest zdecydowanie słabsze, niż mieszkańców Ukrainy zachodniej. Nie miejsce w owej pracy na rozważania dotyczące istnienia dwu, albo i więcej Ukrain, tak jak czynił to wybitny ukraiński naukowiec Mykoła Riabczuk. Nie jest to również miejsce na refleksję związaną z różnicami kulturowymi pomiędzy Ukraińcami, czyli różnicami językowymi, religijnymi oraz obrzędowymi, gdyż nie istnieje konkretna granica oddzielająca wschód i zachód Ukrainy. W ramach egzemplifikacji owego twierdzenia, odwołując się do kryterium językowego, warto zaznaczyć, iż w obwodzie połtawskim znajdującym się na rosyjskojęzycznym wschodzie ludzi posługujących się na co dzień językiem ukraińskim jest trzy razy więcej, niż w prawobrzeżnym ukraińskojęzycznym obwodzie mikołajewskim³. Niemniej jednak mieszkańcy wschodnich regionów państwa ukraińskiego poprzez swoje odrębne poglądy i świadomość w stosunku do Ukrainy, pozwolili na rozpętanie wojny separatystycznej na swoim terytorium.

W związku z powyższym powstaje szereg pytań dotyczących tego, jak media wpływają na opinie i postawy mieszkańców wschodniej Ukrainy oraz jakie znaczenie ma ten wpływ na przebieg konfliktu militarnego zarówno dla strony ukraińskiej, jak i rosyjskiej?

Konstruktywizm procesu medialnego podczas działań wojennych

Polityka, gospodarka, kultura bezapelacyjnie niosą istotny wkład w procesy socjalizacyjne mieszkańców wschodniej Ukrainy. Istnieje jednak czynnik, który poprzez swoje oddziaływanie sprawia, iż ludzie zaczynają myśleć w określony sposób. Owym czynnikiem są niewątpliwie media, do których należy zaliczyć przede wszystkim telewizję, radio, prasę oraz Internet. Istotnym jest również, aby do tak rozumianych mediów dodać bezpośrednie kontakty międzyludzkie. W owym kontekście warto zatem utożsamić relacje nadawca-odbiorca dla różnych uczestników procesu komunikowania, podstawiając w ich miejsca różnych aktorów – telewizję, prasę, Internet, radio czy też poszczególnych ludzi. Wojna natomiast powoduje, iż media przybierają postać broni, przestrzeń medialna – pola walki, gdzie odbywa się „bitwa na słowa” pomiędzy zwaśnionymi stronami. Proces ten określa się mianem „wojny informacyjnej”. Po raz pierwszy nazwy tej użyto na początku lat 90. przez Amerykańskie Ministerstwo Obrony Narodowej. Wówczas postanowiono, iż jest to określony sposób wykorzystywania i kierowania informacjami w celu uzyskania konkurencyjnej przewagi nad wrogiem podczas konfliktu. Rzecz jasna, zjawisko wojny informacyjnej można było zaobserwować dużo wcześniej, bowiem już podczas I wojny światowej popularnością cieszyła się metoda „pocztówek”. Zrzucono wówczas na terytorium wroga z wojskowych samolotów niezliczoną liczbę broszur z propagandowymi informacjami. We współczesnym świecie rolę

³ *Ukraiński spis powszechny 2001*,

[<http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/>](http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/), (12.09.2015).

owych „pocztówek” realizują media. Media, które w czasie wojny stają się skutecznym narzędziem realizacji celów politycznych oraz wojskowych. Mimo tego, iż media są narzędziem, stanowią one również bezpośrednią płaszczyznę walki pomiędzy zwaśnionymi stronami. Owa podwójna rola mediów jest bardzo istotna z punktu widzenia osiągnięcia zamierzonych celów podczas wojny.

We wcześniejszej części pracy wspomniano, iż media pełnią określone funkcje. Jedną z nich jest właśnie funkcja kreatywna. Oznacza to, iż poprzez swój przekaz media kształtują postawy społeczeństwa. Jest to bez wątpienia istotny element strategiczny dla przywódców, państwa których są zaangażowane w wojnie. Proces ten można określić także mianem konstruktywizmu medialnego bądź też komunikatywnego, gdyż kreowanie poglądów społeczeństwa odbywa się za pośrednictwem procesów komunikacyjnych. Jest to „mechaniczna” definicja przedstawiająca określone działanie mediów w stosunku do jednostek/społeczeństwa. Jednakże powstaje pytanie, w jaki sposób należy rozumieć samo pojęcie konstruktywizmu?

Istnieje wiele definicji oraz stanowisk filozoficznych określających konstruktywizm. Dla niniejszych rozważań trafnym wydaje się być syntetyczne określenie konstruktywizmu prezentowanego przez Ernsta von Glasersfelda. Wygłosił on twierdzenie, iż wiedza o świecie jest konstruowana, a nie odkrywana przez człowieka oraz rzeczywistość społeczno-kulturowa jest konstruowana przez ludzi⁴.

Kluczowym w owych rozważaniach jest twierdzenie o „konstruowaniu” informacji. Media w procesie komunikowania się z odbiorcami konstruują przekaz. Zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami przewodnim postulatem medialnym powinien być obiektywizm informacyjny. Mimo owej zasady, każdy bez wyjątku środek masowego przekazu funkcjonuje w ramach określonego systemu polityczno-ekonomicznego. Istotnym jest do kogo należą środki masowego przekazu, z jakich środków są one finansowane, jakie są regulacje prawne kontrolujące funkcjonowanie mediów, czy istnieje cenzura przekazu medialnego, oraz czy przekaz jest obiektywny, co również związane jest z obiektywnością pracy dziennikarzy? Odwołując się w owym kontekście do klasyfikacji systemów medialnych Bogusławy Dobek-Ostrowskiej, Ukraina plasuje się w modelu przejściowym. Wśród państw, które również zostały sklasyfikowane w tym systemie, a mianowicie Czarnogóra, Albania, Kosowo oraz Bośnia i Hercegowina, państwo ukraińskie jest najbardziej kontrowersyjne. Podyktowane to było wydarzeniami Euromajdanu oraz następującej po nim wojny na wschodzie państwa ukraińskiego. Na początku 2014 roku ówczesny prezydent Ukrainy Wiktor Janukowycz bezpośrednio nadzorował przekaz medialny w państwie poprzez kontrolę nad prywatnymi instytucjami medialnymi.

⁴ E. von Glasersfeld, *Die Unterscheidung des Beobachters: Versuch einer Auslegung*, [w:] *Zur Biologie der Kognition*, red. V. Rieqas, Ch. Vetter, Frankfurt nad Menem 1990, s. 280-281.

Wtenczas informacje pochodzące z kijowskiego Majdanu oraz innych miejsc w całym państwie były w sposób radykalny manipulowane. Co więcej, na początku stycznia 2014 roku przez ówczesną władzę zostały uchwalone ustawy przywracające odpowiedzialność karną za „oczernianie” władczych struktur oraz zabraniały one istnienia serwisów internetowych, które nie były zarejestrowane. Nakazywały również poddanie szczegółowej ewidencji wszystkich użytkowników sieci komórkowych, co pozwalało na zwiększenie kontroli nad społeczeństwem. Sytuacja drastycznie się zmieniła wraz z ucieczką Wiktora Janukowycza do Rosji. Wówczas środki masowego przekazu zaczęły otwarcie przedstawiać sytuację na Euromajdanie oraz dostarczać informacje o ofiarach, które zostały poniesione w skutek walk prorządowych sił z opozycjonistami.

W związku z prowadzeniem agresywnej propagandy medialnej przez stronę rosyjską w kontekście aneksji Krymu oraz podżeganiem separatystycznych nastrojów na wchodzie Ukrainy, drogą postępowania sądowego na terytorium państwa ukraińskiego została wstrzymana transmisja 15 rosyjskich kanałów telewizyjnych. W ramach walki z rosyjską propagandą Służba Bezpieczeństwa Ukrainy we wrześniu 2014 roku przeprowadziła przeszukanie w siedzibie rosyjskiego wydawnictwa „Wiesti”, które było podejrzane o informacyjne wsparcie prorosyjskich separatystów⁵.

Ważnym posunięciem ze strony władz było uchwalenie przez Radę Najwyższą Ukrainy ustawy dotyczącej wolnego dostępu do informacji publicznej. Zgodnie z owym aktem prawnym każdy obywatel ma prawo sięgnąć po informacje związane z funkcjonowaniem państwowych instytucji⁶. Umożliwiło to dziennikarzom oraz innym podmiotom sięgnięcie po informacje, które przed tym mogły być ukrywane, zwłaszcza te, dotyczące funkcjonowania instytucji administracyjnych na niższych szczeblach struktury państwowej.

W grudniu z kolei było stworzone Ministerstwo Polityki Informacyjnej, któremu powierzona została walka z rosyjską propagandą medialną na terytorium Ukrainy⁷. Na czele nowego ministerstwa stanął Jurij Stec, dziennikarz, polityk, bliski współpracownik Petra Poroszenki. Idea stworzenia Ministerstwa Polityki Informacyjnej była poddana krytyce ze strony środowisk dziennikarskich. Obawiano się bowiem zwiększenia cenzury oraz blokowania w ramach „gate-keepingu” niektórych informacji.

Wojna jest czasem, kiedy tego typu rozwiązania można rozpatrywać w dwojaki sposób. Otóż z jednej strony kontrola przekazywanej informacji ze strony władzy jest jak najbardziej wskazana. W dużym stopniu uogólniając, chodzi bowiem o to, żeby nie podawać określonych informacji przeciwnej stro-

⁵ Україна,

<https://freedomhouse.org/sites/default/files/Ukraine%20FOTP%202015_translated.pdf, s. 2-3>, (20.10.2015).

⁶ *Ibidem*, s. 3, (20.10.2015).

⁷ Міністерство інформаційної політики України, <http://mip.gov.ua/>, Проекти Міністерства, Інформаційні війська України, <<http://4.i-army.org/>>, (15.10.2015).

nie. Przykładem może być liczba ofiar poniesionych w bitwie, jak również lokalizacja jednostek wojskowych w strefie konfliktu. Przeciwnik, w tej sytuacji Rosja oraz prorosyjscy separatyści na wschodzie Ukrainy, bez wątplenia podają ciągłej penetracji ukraińskie środki masowego przekazu. A tego typu wiadomości są zarezerwowane jedynie dla dowództwa wojskowego oraz rządzących Ukrainy. Z drugiej zaś strony jest społeczeństwo, które chce otrzymywać obiektywne informacje o sytuacji w rejonie konfliktu. Odwołując się do już wspomnianych w niniejszej pracy badań przeprowadzonych przez Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii, 28% respondentów uważa, iż media powinny w większym stopniu informować społeczeństwo o zaginionych oraz o ofiarach wśród cywili. Ponadto podobna liczba, bowiem 26% pragnie otrzymywać więcej informacji dotyczących ilości ofiar wśród wojskowych⁸. Środki masowego przekazu, stając przed wymogiem ochrony interesu państwowego, nie podają obiektywnych liczb. Zależy to w dużym stopniu również od poziomu profesjonalizmu dziennikarzy oraz poziomu ich moralnych wartości.

Wskutek wydarzeń 2014 i 2015 roku Ukraina z modelu autorytarnego, gdzie znajdują się Białoruś oraz Federacja Rosyjska, przeszła do modelu przejściowego⁹. Wskazuje na to między innymi fakt, iż w rankingu Freedom of the Press w roku 2015 państwo ukraińskie przesunęło się z 63 na 58 miejsce, tym samym przechodząc do państw „częściowo wolnych” pod względem wolności środków masowego przekazu. Brak wolności mediów na Ukrainie jest związany niewątpliwie z tym, iż znaczna ich część jest prywatna, stanowi ona bowiem aż 78%¹⁰. Pozwala to na kontrolowanie przekazu medialnego przez prywatne grupy, które częstokroć stawiają realizację własnych celów ponad realizację celów państwowych. Wojna natomiast jest czasem, kiedy to nie partykularne interesy prywatnych właścicieli środków masowego przekazu powinny być stawiane jako nadrzędne, lecz interesy państwa.

Praktyczna perspektywa konstruktywizmu medialnego

Odwołując się ponownie do definicji konstruktywizmu zaproponowanej w niniejszej pracy, należy zwrócić uwagę na słowo-klucz, a mianowicie – kon-

⁸ Media Sapiens, „Протидія російської пропаганди в регіоні конфлікту”, *Яким є рівень підтримки меседжів російської пропаганди у зоні конфлікту: соціологічне опитування*,

<http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yakim_e_riven_pidtrimki_mesedzhi_v_rosiyskoi_propagandi_u_zoni_konfliktu_sotsiologichne_opituvannya/>, (16.10.2015).

⁹ B. Dobek-Ostrowska, *Między politologią a komunikologią. Razem czy osobno? Przypadek studiów porównawczych nad relacjami polityki i mediów w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 36/2015, s. 40-41.

¹⁰ *Freedom of the Press 2015: Ukraine*, Freedom House,

<<https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/ukraine#.VdR5TfINR-w>>, (20.09.2015).

struowanie. Media w toku prezentowania różnego rodzaju informacji nie czynią nic innego, jak konstruują swój przekaz. Dlatego właśnie jedna wiadomość w różnych środkach masowego przekazu nabiera zupełnie innego brzmienia. Amerykański psycholog oraz badacz opinii publicznej Hadley Cantril wyodrębnił szereg zasad, za pośrednictwem których media mogą kreować swój przekaz, który następnie kreuje opinie wielu ludzi¹¹.

Postulował on, iż „niezwykłe” wydarzenie może tymczasowo w sposób radykalny skierować opinię publiczną z jednej skrajności do innej. Stabilizacja nastąpi wówczas, kiedy wykrystalizuje się nowa perspektywa funkcjonowania. W ramach egzemplifikacji owego twierdzenia można przywołać pierwsze spotkanie normandzkiej czwórki w Mińsku. Media nagłaśniały owe wydarzenie, określając go jako przełomowe dla obu stron. Akcent kładziono na „ustalenia mińskie”, które mają pomóc w rozwiązaniu konfliktu na wschodzie Ukrainy. Wielu ludzi wiązało nadzieje, iż wreszcie walka ukraińsko-rosyjska się skończy, albo przynajmniej przejdzie na inny, mniej radykalny, poziom. Było to nowe, „niezwykłe”, bowiem przywódcy Ukrainy, Rosji, Francji, Niemiec oraz przedstawiciele separatystów spotkali się po raz pierwszy, wydarzenie, które miało zapoczątkować zmiany. Jednakże, mimo oczekiwań społeczeństwa, na wschodzie Ukrainy praktycznie nic się nie zmieniło. Czasowe zawieszenie broni, wycofanie ciężkiej artylerii na określoną odległość oraz inne ustalenia z Mińska nie były przestrzegane. W związku z tym, społeczeństwo, mimo owej czasowej euforii, zaczęło szukać nowej obiecującej perspektywy mającej na celu rozwiązanie konfliktu ukraińsko-rosyjskiego.

Hadley Cantril postulował również, iż na opinię publiczną mocniej wpływa wydarzenie, niż słowa, jeżeli same słowa nie są interpretowane jako wydarzenie. Kocioł łowajski stanowił owego rodzaju wydarzenie. Społeczeństwo wówczas otrzymało naoczny fakt, pokazujący z czym się zmagają wojska ukraińskie na wschodzie państwa. Media nie musiały w dużym stopniu ingerować w interpretację owych wydarzeń, aby ludzie mogli dostrzec „krwawą rzeczywistość” panującą w tym regionie. Nie ulega wątpliwości, iż wyświetlenie kotła łowajskiego samoczynnie wpłynęło na postawy niemałej liczby społeczeństwa.

Przekaz medialny często jest personalizowany. Chodzi mianowicie o przedstawienie informacji przez osobę, która cieszy się autorytetem w środowisku, do którego ten przekaz jest skierowany. Konferencja prasowa Dmytra Tymczuka, wojskowego dziennikarza będącego bezpośrednim uczestnikiem wydarzeń na wschodzie Ukrainy, trafi do większej liczby odbiorców, niż tego samego rodzaju przedsięwzięcie, w którym udział miałyby wziąć nieznany nikomu żołnierz.

Media wpływają na zachowania społeczeństwa również poprzez nadawanie wiadomości, które mają bezpośredni wpływ na owe społeczeństwo. Mówienie o tym, iż wojska przeciwnika zbliżają się ku określonej miejscowości, stwarza u ludzi poczucie zagrożenia, co powoduje, iż zaczynają oni opuszczać

¹¹ H. Cantril, *Gauging Public Opinion*, “Sociometry” Vol. 7, nr 2, May, 1944, s. 245-246.

swoje domy. Sianie paniki, gdyż można w ten sposób trafnie określić owe przedsięwzięcie można interpretować w dwojaki sposób. Z jednej strony pozwala to na uniknięcie ofiar ze strony ludności cywilnej. Natomiast z drugiej – wróg ma wtenczas ułatwione zadanie, gdyż mieszkańcy, a przynajmniej ich część, nie stawiają mu oporu. Jest to bardzo skomplikowane zagadnienie, a powyższy przykład miał posłużyć jedynie jako unaocznienie omawianego problemu.

Hadley Cantril wskazał również, iż w sytuacji, gdy opinia publiczna nie jest ustrukturyzowana, wystarczy jedno wydarzenie, aby zaczęła ona funkcjonować w odpowiednim kierunku. Atak prorosyjskich separatystów na cywilny autobus w miejscowości Wołnowacha, podczas którego zginęło według oficjalnych danych 13 osób, stał się bodźcem ku zmianie nastawienia miejscowej ludności ku ochronie własnego życia.

Ukraina jest państwem specyficznym również pod względem zaufania do władzy. Nie ulega wątpliwości, iż podczas wojny społeczeństwo powinno mieć swojego przywódcę, który będzie go prowadził ku zwycięstwu. Patrząc z perspektywy historii charakterystyczne to było praktycznie dla każdego konfliktu wojskowego. Można zaryzykować stwierdzenie, iż na Ukrainie nie ma odpowiedniej osoby, która wzięłaby na siebie ciężar związany z konfliktem na wschodzie państwa. Co więcej, społeczeństwo nie ufa osobom sprawującym obecnie władzę na Ukrainie. Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi w lipcu 2015 roku przez Fundację Demokratyczna Inicjatywa imienia Ilka Kuczeriwa jedynie 25% respondentów wskazało, iż obdarza zaufaniem głowę państwa ukraińskiego, natomiast odpowiednio 13% i 16% opowiedziało się po stronie przedstawicieli Rady Najwyższej oraz rządu Ukrainy¹². Z kolei środki masowego przekazu uzyskały wynik aż 41% wśród wszystkich respondentów¹³. Wskazuje to, iż media tworzą pewnego rodzaju fundament, na którym opiera się konstrukcja opiniotwórcza społeczeństwa ukraińskiego. Brak przywódcy jest zastępowany przekazem medialnym, w oparciu o który ludzie sami kreują swoją rzeczywistość.

Różnego rodzaju techniki pozwalające wpływać na opinie społeczeństwa są oparte o działania propagandowe. Zgodnie z definicją Harolda Lasswella i Abrahama Kaplana propagandę należy rozumieć jako manipulację symbolami w celu kontroli opinii publicznej. Propaganda według tych naukowców zajmuje się opiniami, a nie świadomością¹⁴. Pojawia się kolejne pojęcie – manipulacja. Odwołując się do rozważań amerykańskiego badacza Herberta Schillera manipulację można określić jako ukryte programowanie myśli, poglądów, odczuć

¹² Фонд „Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва”, *Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ? - загальнонаціональне опитування*, <<http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/komu-bilshe-doannja.htm>>, (11.09.2015).

¹³ *Ibidem*, (12.09.2015).

¹⁴ H. D. Lasswell, A. Kaplan, *Power and Society: A Framework for Political Inquiry*, New Brunswick, New Jersey 2014, s. 83-85.

oraz zachowań¹⁵. Operując pojęciami manipulacji oraz propagandy w niniejszej pracy istotnym jest kontekst medialny, który często nie stroni od użycia propagandowych oraz manipulacyjnych technik. Wykorzystywane są one przede wszystkim dlatego, iż w porównaniu do innych środków – ekonomicznych, politycznych albo wojskowych – proces oddziaływania na opinie nie jest widoczny dla osób, którymi się manipuluje; następnie – nie są ponoszone ofiary ludzkie, co jest bardzo istotne z punktu widzenia zaufania; oraz manipulacja nie wymaga poniesienia znacznych strat, ani finansowych, ani materialnych.

Ukraińskie media nie stanowią wyjątku i również częstokroć wykorzystują różnego rodzaju techniki manipulacyjne. Najbardziej znane z nich to – zdeterminowane uogólnienie (wykorzystują się wtenczas wyrazy „zdecydowana większość”, „ogół ludzi”); rekomendacja – polegająca na tym, że potrzebna informacja jest prezentowana przez osobę cieszącą się autorytetem w społeczeństwie; przeniesienie akcentów – czyli popularyzacja określonego zjawiska, osoby, wydarzenia; zamiana – oznacza skłonienie ludzi do myślenia nie o wydarzeniu, a o tym, jak owo wydarzenie zostało określone i zinterpretowane; oraz wartościowanie – czyli stworzenie pozorów bliskości do jakiegoś wydarzenia, albo osoby¹⁶. W taki sposób zostały przedstawione narzędzia manipulacji. Przedmiotem zaś jest informacja, którą można zniekształcić, okazując szerszej publiczności jako prawdziwą; przedstawić ją w sposób jednostronny; zmienić w stosunku do tego, co pragniemy przekazać; zinterpretować odpowiednio do naszych przekonań; oraz ukryć istotną treść.

Wojna sprawia, iż media z różnych powodów wykorzystują propagandę kreując przekaz, który następnie wpływa na kształt społecznych poglądów oraz zachowań. Mimo obecności owych niepożądanych czynników, bowiem każdy z nas chciałby otrzymywać obiektywne informacje, warto dywersyfikować źródła, z których się czerpie wiadomości oraz w miarę możliwości starać się je sprawdzać. Istnieje na to wiele sposobów. Jednym z nich jest śledzenie wydarzeń, zwłaszcza tych związanych z konfliktem na wschodzie państwa ukraińskiego za pomocą źródeł internetowych, kontrola nad którymi nie jest tak silna, jak w przypadku telewizji, radia albo prasy. W tej sytuacji należy być również bardzo ostrożnym, gdyż sieć jest przepełniona informacjami pochodzącymi z „trollingu”, czyli sfabrykowanymi przez określoną grupę przekazami. Od tego, w jaki sposób będziemy przyjmować otaczający nas świat, zależy nasza przyszłość.

Podsumowanie

Wybitny angielski polityk John Acton w 1880 roku powiedział, iż władza mediów sprawia, że ludzie zaczynają postępować niezgodnie z własnymi prze-

¹⁵ H. I. Schiller, *Sternicy świadomości*, Kraków 1976, s. 37-38.

¹⁶ Б. В. Потятиник, *Медіа ключі до розуміння*, Львів 2004, s. 312-315.

konaniami. Na ich zachowania wpływ mają zachowania innych ludzi, o których się dowiadują ze środków masowego przekazu.

Media ogarnęły swoim wpływem każdą sferę funkcjonowania człowieka, poprzez co można stwierdzić, iż ludzie są „zakładnikami” medialnymi. Wykorzystując różnego rodzaju techniki środki masowego przekazu konstruują opinie i zachowania swoich odbiorców. Media są na tyle „łatwym” oraz ogólnodostępnym środkiem, iż współcześnie stanowią podstawową płaszczyznę funkcjonowania człowieka.

Kontrola nad mediami sprawowana przez określone jednostki, albo też grupy ludzi, pozwala im nie tylko kierować przepływem informacji, mogą oni także kierować społeczeństwem. Z kolei wojna sprawia, iż możliwość ta nabiera szczególnego znaczenia dla rządzących, których państwa są zaangażowane w konflikcie. Odwołując się ponownie do badań zrealizowanych przez Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii, warto wspomnieć o dostępności kanałów telewizyjnych na terytorium objętym konfliktem. Uwaga zostaje zwrócona na telewizję, gdyż największa liczba osób (ponad 80%) wskazała ten środek masowego przekazu jako najbardziej atrakcyjny w kwestii zdobywania informacji. Najlepiej dostępne są ukraińskie kanały, takie jak: Inter, 1+1, Pierwszy Narodowy, Ukraina, ICTV, Nowy Kanał oraz 5 (Piąty Kanał). Jednakże, mimo blokady transmisji rosyjskich kanałów, wschód państwa nadal ma możliwość oglądania rosyjskich kanałów – Kanał Rossija, RTR, NTV oraz Kanał Pierwszy (ORT)¹⁷. Wynika z tego, iż mieszkańcy wschodnich regionów czerpią informacje zarówno z ukraińskich, jak i rosyjskich mediów. Powoduje to niewątpliwie „skrzywienie obrazu rzeczywistości”. Co więcej, ludzie wpadają w pułapkę „informacyjnego zaburzenia” – bowiem nie wiedzą jakim informacją mają zaufać. Nie należy także zapominać, iż przedstawione powyżej ukraińskie kanały należą do kilku grup medialnych, których właścicielami są ludzie znajdujący się przy władzy, albo wywierający na nią szczególny wpływ. Jest to negatywna tendencja, z którą próbowano walczyć, realizując różnego rodzaju projekty internetowe, jak chociażby HromadskieTV, czy też EspressoTV. Jednakże ograniczenie wpływów władzy na przekaz medialny jest procesem, którego nie można uniknąć, zwłaszcza w państwie ukraińskim, które nadal zmaga się z problemem „niezdrowego” lobbingu politycznego oraz korupcją.

Konstruowanie społecznej świadomości podczas zbrojnego konfliktu na wschodzie Ukrainy jest współcześnie jedną z głównych funkcji medialnych, wykorzystywanych przez ukraińską władzę. Jednakże, nie należy zapominać, iż mimo ciągłej presji informacyjnej, pod którą znajdują się mieszkańcy wschodnich regionów, nadal istnieje załączek zdroworoządkowego odbierania rzeczy-

¹⁷ Media Sapiens, „Протидія російській пропаганді в регіоні конфлікту”, Яким є рівень підтримки меседжів російської пропаганди у зоні конфлікту: соціологічне опитування,

<http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yakim_e_riven_pidtrimki_mesedzhi_v_rosijskoi_propagandi_u_zoni_konfliktu_sotsiologichne_opituvannya/>, (18.10.2015).

wistości. Proces „zombowania medialnego”, który na szeroką skalę można zaobserwować w Federacji Rosyjskiej, na Ukrainie nie odgrywa istotnego znaczenia. Problemem jest także słaba aktywność ukraińskich środków przekazu poza granicami państwami, gdzie mieszka liczna diaspora ukraińska. Zastępowano ją częstokroć rosyjskimi środkami masowego przekazu, co sprawia, iż społeczeństwo jest w dużym stopniu „indoktrynowane” przez rosyjskich nadawców.

Wojna na wschodzie Ukrainy z pewnością nie skończy się ani dzisiaj, ani jutro, dlatego istotnym jest wzmocnienie własnych pozycji oraz dążenie ku zwycięstwu. Społeczeństwo ukraińskie jest zmęczone tym konfliktem, w związku z czym potrzebuje bodźca mobilizacyjnego, którym powinna stać się silna władza. Władza, która poprzez media dotrze do każdego Ukraińca i przyczyni się do zmiany dotychczasowej rzeczywistości, w której Ukraina stacza się ku upadkowi.

Bibliografia:

- ✓ Cantril H., *Gauging Public Opinion*, “Sociometry” Vol. 7, No 2, May, 1944.
- ✓ Dobek-Ostrowska B., *Między politologią a komunikologią. Razem czy osobno? Przypadek studiów porównawczych nad relacjami polityki i mediów w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 36/2015.
- ✓ Фонд „Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва”, *Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ? - загальнонаціональне опитування*, <<http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/komu-bilshe-doannja.htm>>, (11.09.2015).
- ✓ *Freedom of the Press 2015: Ukraine*, Freedom House, <<https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/ukraine#.VdR5Tf1NR-w>>, (20.09.2015).
- ✓ Glasersfeld von E., *Die Unterscheidung des Beobachters: Versuch einer Auslegung*, [w:] *Zur Biologie der Kognition*, red. V. Rieqas, Ch. Vetter, Frankfurt nad Menem 1990.
- ✓ Habermas J., *Political Communication in Media Society. Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research*, „Communication Theory” 2006, Vol. 16, No 4, <<http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2885.2006.00280.x>>, (12.09.2015).
- ✓ Hallin D. C., Mancini P., *Systemy medialne. Trzy modele mediów i polityki w ujęciu porównawczym*, Kraków 2007.

- ✓ Lakomy M., *Demokracja 2.0. Interakcja polityczna w nowych mediach*, Kraków 2013.
- ✓ Lasswell H. D, Kaplan A., *Power and Society: A Framework for Political Inquiry*, New Brunswick, New Jersey 2014.
- ✓ Michalczyk S., *Demokracja medialna. Teoretyczna analiza problemu*, Toruń 2010
- ✓ Media Sapiens, „Протидія російській пропаганді в регіоні конфлікту”, *Яким є рівень підтримки меседжів російської пропаганди у зоні конфлікту: соціологічне опитування*, <http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yakim_e_riven_pidtrimki_mesedzhiv_rosiyskoi_propagandi_u_zoni_konfliktu_sotsiologichne_opituvannya/>, (15.10.2015).
- ✓ Міністерство інформаційної політики України, <http://mip.gov.ua/>, Проекти Міністерства, Інформаційні війська України, <<http://4.i-army.org/>>, (15.10.2015).
- ✓ Munkler H., *Wojny naszych czasów*, Kraków 2004.
- ✓ Потятиник Б. В., *Медіа ключі до розуміння*, Львів 2004.
- ✓ Schiller H. I., *Sternicy świadomości*, Kraków 1976.
- ✓ *Ukraiński spis powszechny 2001*, <<http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/>>, (12.09.2015).
- ✓ *Україна*, <https://freedomhouse.org/sites/default/files/Ukraine%20FOTP%202015_translated.pdf>, (20.10.2015).